

Les taules gòtiques de sant Antoni i santa Tecla de la catedral d'Eivissa

per Ferran Nogués

Descripció de les obres

Al museu de la catedral d'Eivissa hi ha, sense cap mena de vigilància ni de control de seguretat (agressions, llums de flaixos) i de conservació (temperatura, humitat), dues taules de fusta pintades, atribuïdes a Francesc Comes, i que hom pot observar a la llum d'un tub fluorescent. Les seues mides són: 0,67 x 0,62 m, i es pot observar que han estat retallades amb posterioritat a la seua elaboració. La bibliografia consultada no ens permet saber de quina manera ni en quin moment les taules van anar a parar al museu de la catedral.

A una taula hi ha la representació de santa Tecla coronada. Té cabells rossos molt llargs i està vestida amb una mena d'abric verd que s'obre i deixa veure el vestit vermell que duu a sota. A la mà dreta té la palma del seu martiri i a l'esquerra un còdex tancat del qual podem veure amb detall la coberta i els fermalls. Dins el grup de santes màrtirs, santa Tecla no fou de les més arrelades, ben al contrari de sant Antoni Abat que, lligat a la devoció camperola, és el sant més representat als retaules illencs¹. És el sant que hi ha a l'altra taula. A la seua mà dreta duu un llibre obert i amb l'esquerra es recolza a un bàcul. Va vestit d'eremita amb roba de color verd fosc. Ambdues taules tenen fons d'or.

Historiografia

Post fou el primer a parlar de les taules d'Eivissa. Ho fa relacio-

Interior de la Catedral devers els anys 30. (Font: Arxiu Mas.)

nant-les amb el *Sant Jordi* i la *Verge de la Misericòrdia* (també anomenada santa Maria de Gràcia) de Palma. L'autor fa un únic i acurat esment de les taules eivissenques:

*Estic content de poder atribuir a l'autor del Sant Jordi i el drac del Museu Arqueològic, Palma, i de la Verge de la Misericòrdia del Museu de la Llotja, dos plafons de la catedral d'Eivissa que proven l'extensió de l'escola mallorquina a l'illa més meridional*².

Post remarca que l'esmentada *Verge* i la *Santa Tecla* responen a un mateix tipus de figura femenina. Tenint aquestes tres obres classificades sota una mateixa personalitat, l'autor considerà que estàvem davant d'un pintor de

certa importància i creié necessari batejar-lo: l'anomenà *Mestre d'Inca*, agafant com a referència el lloc d'origen del seu *Sant Jordi*.

Gudiol, l'any 1955, fa un esforç per contextualitzar l'obra de Comes dins l'estil internacional. Malgrat dedicar-hi un apartat al seu volum d'*Ars Hispaniae*, no fa cap esment a les taules d'Eivissa.

Llompарт és l'autor que més espai dedica a Comes, documentant i contextualitzant la seua obra. Pel que fa a les taules eivissenques, al primer volum de *La pintura medieval mallorquina* diu que el pintor *...dejó en las islas un puñado de obras de las que quedan en Ibiza los restos del retablo de la Virgen y los santos Antonio y Tecla (tesoro de la Catedral)*³.

1 LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. II, pl. 160.'

2 POST, C.: *A History of Spanish Painting*, Cambridge, 1935, vol. VI, part II, pl. 586-587.

3 LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. I, pl. 71.

Al tercer volum repassa el catàleg de Comes, i en arribar a les dues taules planteja la qüestió de si són les restes del desaparegut retaule de l'altar major. Creu que aquesta és la possibilitat més versemblant⁴.

L'any 1980 torna a parlar-ne a un article per a una exposició, però es limita a esmentar les taules: *Digamos que incluso en Ibiza se conservan tablas suyas*⁵.

Al seu llibre sobre pintura gòtica mallorquina de l'any 87 reproduïx el que havia dit deu anys abans⁶.

Finalment, al seu llibre sobre el temple i l'arxiu de Santa Maria d'Eivissa, Joan Marí Cardona fa un recull de documentació (sense tractar l'autoria de les taules o el seu context artístic) mitjançant el qual ell indica que *les dues taules gòtiques que es conserven de sant Antoni i santa Tecla podrien correspondre així al primer retaule de l'altar major*⁷.

Cal esmentar en darrer lloc la recent aparició del catàleg de l'exposició Mallorca Gòtica, on hi ha un gran article d'en Francesc Ruiz i Quesada. L'autor fa una molt bona síntesi de la cronologia d'en Comes i la polèmica sobre el seu possible origen valencià, i se centra en la repercussió de la pintura catalanovalenciana a la seua obra, però no esmenta les taules eivissenques.

Les taules formaven part d'un retaule

Agafant com a hipòtesi de treball que les taules formaven part d'un retaule i que aquest era a l'altar major de l'església parroquial de Santa Maria, hem cercat documentació referent a aquest temple.

Al testament que Pons Sacoma Satràs, mallorquí, fa l'any 1389 hi

Sant Antoni, (pag. 356 del llibre Santa Maria.)

ha una clàusula segons la qual destina part dels seus diners a fer un retaule per a la dita església:

*...Encara fassen los dits meus marmessors o fer fassen de les dites II m. lliures un altre molt bell retaule de madona Sta. M.^a e de sent Anthoni e de Sta. Tecla, e una bella custodia, los quals retaule e custodia acabats, sien donats a servei del altar mayor de la esgleya de madona Santa Maria de Eviça...*⁸

L'any 1392 s'encarrega a Joan Delamata una visita a l'illa per posar fi a l'abandonament de certs costums i a la pràctica d'abusos de tota mena entre la gent de l'illa. De la descripció que aquest visitador va fer del que trobà en aquest primer temple de Vila, en destaquen dues coses:

1.- L'església no té retaule a l'altar major i es dona un termini de dos anys per fer-ne un.

2.- Hi ha una capella (on manquen coses necessàries, com ara una tovalla) dedicada a sant Antoni i santa Tecla, fundada per

8 MACABICH, I.: *Historia de Ibiza*, vol. I, Palma de Mallorca, 1966, pl. 317. Cal esmentar en darrer lloc la recent aparició del catàleg de l'exposició *Mallorca Gòtica*, on hi ha un gran article de Francesc Ruiz i Quesada. L'autor fa una molt bona síntesi de la cronologia de Comes i la polèmica sobre el seu possible origen valencià, i es centra en la repercussió de la pintura catalanovalenciana a la seua obra, però no esmenta les taules eivissenques.

4 LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1978, vol. III, pl. 22.

5 LLOMPART, G.: *La pintura gòtica en la Corona de Aragón* (catàleg de l'exposició, Saragossa, 1980, pl. 45).

6 LLOMPART, G.: *La pintura gòtica en Mallorca*, Barcelona, 1987, pl. 22.

7 MARÍ CARDONA, J.: *Santa Maria d'Eivissa (Illes Pitiüses, V)*, Eivissa, 1985, pl. 294.

Santa Tecla, (pag. 356 del llibre Santa Maria.)

*l'advocació de Santa Maria la Major, en lo qual y ha un Sant Christo baix un dosel de vellut y si be se ha adobat per quant se mana en la visita passada, empero no esta ab la deguda decencia o que sia tret de dit lloch*¹². El fet que no s'esmenti el retaule de Comes no vol dir que no hi fos, però de tota manera les obres no trigaren a realitzar-se.

L'any 1712 els jurats de la Universitat contracten els mestres d'obres Pere Ferro i Jaume Espinosa per construir un nou temple (la vella església estava en molt mal estat), que s'enllestí el 1728¹³.

L'any 1726 visita Eivissa Manuel de Samaniego, arquebisbe de Tarragona, però esmenta un retaule escultòric: *Visitamos el Altar Mayor bajo la atvocacion de Santa Maria la Mayor y hallamos un retablo pequeño antiguo de escultura que parece ser de una capilla*¹⁴.

Tenim notícia que el 17 d'octubre de 1754 començaren a oficiar al altar de la Purísima Concepció per haver llevat lo altar o retaule de Santa Maria la Major per raó de comensar a fer lo retaule nou¹⁵. Si a la visita de Manuel de Samaniego el retaule encara es mantenia al seu lloc, en aquests moments la seua existència és força difícil.

Manuel Abad y Lasierra fou nomenat primer bisbe d'Eivissa i Formentera l'any 1784. De la seua visita a la catedral, sabem que deixa constància del seu coneixement que al llarg de l'any es feien diverses collites, entre elles la del retaule de Santa Maria la Major¹⁶.

Com a resum, partint dels documents exposats, podem dir que entre el 1392 i el 1423 és quan documentalment sabem que es fa el retaule de l'altar major, dedicat a santa Maria i als sants Antoni i Tecla. Els documents no ens diuen res pel que fa a obres de pintura a les capelles dedicades a ambdós sants i fan referència, però, a altres objectes de mo-

l'eivissenc Francesc Clapers de Marià com a hereu de Pere Sacoma, mallorquí i ja mort⁹.

Berenguer Prats, rector del poble de Vinaixa de les Garrigues, va fer una visita a l'illa l'any 1423. Ens diu que a l'altar major, dedicat a santa Maria, hi ha un retaule nou, de fusta, i molt ben pintat (*subtiliter depictum*)¹⁰. Aquest document és compatible amb el de Ponç Sacoma i també amb el de la visita de Delamata.

Lluís Palanca, en la seua visita del 1435, troba que l'altar ma-

jor encara és sota l'advocació de santa Maria i està molt ben decorat (*solemniter*) amb un retaule nou de fusta. A la capella de sant Antoni i santa Tecla hi troba un calze d'argent i candelers (cap retaule)¹¹.

D'aquesta manera es pot descartar gairebé definitivament que les taules eivissenques servissin per decorar una capella dedicada als sants que s'hi representen, i es reafirma la hipòtesi que eren part del retaule de l'altar major esmentat als documents precedents.

La visita de Josep Móra, bisbe de Maronea, l'any 1691, només ens diu que l'altar major es sota

9 MARÍ CARDONA, J.: *Santa Maria d'Eivissa (Illes Pitiüses, V)*, Eivissa, 1985, pl. 6-12.

10 *Ibid.*, pl. 23.

11 *Ibid.*, pl. 29, 31.

12 *Ibid.*, pl. 56.

13 *Ibid.*, pl. 290.

14 MARÍ CARDONA, J.: *Santa Maria...*, pl. 67.

15 *Ibid.*, pl. 296.

16 *Ibid.*, pl. 104.

biliari, és a dir, que la hipòtesi segons la qual hi havia un retaule a una capella dedicada als sants Antoni i Tecla es fa molt inversemblant, atès que no hi ha documentació que ho recolzi. La visita de Josep Móra l'any 1691, ja no fa esment del retaule a l'altar major. El seu trasllat momentani a un altre espai de l'església, o la seua gairebé total destrucció en ser retirat de l'altar major, tingué lloc en aquesta època o bé a la primera meitat del segle XVII, amb les obres del nou temple.

Les taules són de Comes (per coherència cronològica i d'estil)

Sembla que ningú no posa en dubte que l'autor de les taules eivissenques és Francesc Comes, de qui tenim documentada la seua activitat en aquesta època:

La primera notícia documental és del 13 de maig del 1395. És el lliurament que el canonge i rector de la parròquia de Sóller, Bartomeu de Manresa, fa a la capella dedicada als apòstols Pere i Bartomeu, d'un conjunt d'objectes entre els quals destaca un retaule fet pel fuster Gabriel Vilet i pintat per Comes, ambdós ciutadans de Mallorca¹⁷.

Tot seguit hi ha un pagament a Comes per haver pintat dos retrats, del rei d'Anglaterra i del duc de Lancaster, fets seguint la descripció de l'alquimista francès Jaume Lustrach, que el 1395 tenia el seu laboratori instal·lat a la torre de l'Àngel del castell de l'Almudaina, tot plegat encàrrec del rei Joan I, a qui foren enviades les pintures¹⁸.

L'any 1415 deixa dues obres a mig fer i trasllada els encàrrecs a altres dos pintors. A Nicolau Marçol li deixa un retaule de tres carrers de sant Antoni de Viana destinat a la capella dels mercaders Desmàs de Valldemossa; a Gabriel Moger li deixa un retaule

de les *Onze mil verges* per a la capella dels Comes a l'església de Sant Domènec de Palma¹⁹.

L'any 1417, Joaneta, filla de Francesc Comes de Mallorca, nomena Galcerà de Sant Martí procurador seu, perquè recuperi una dot de 250 lliures del seu matrimoni, que tingué lloc a València el 1413²⁰. Els tres testimonis signants de l'acta són fusters, i això, segons Llompart, indica que na Joana és filla del pintor Francesc Comes i que aleshores el seu origen seria valencià. Per recolzar això, esmenta un document segons el qual l'any 1380 (abans de l'aparició de Comes a Mallorca), un pintor de València anomenat Francesc Comes acull l'aprenent Arnau Rubiols²¹, document que només l'esmenta com a *pictori vicino Valentie*²².

El propi Llompart creu que Comes mor cap el 1400, però no esmenta dades o proves precises²³. De tota manera, això es contradiria amb el document del 1415 pel qual deixa obres a mig fer i trasllada els encàrrecs als dos pintors esmentats.

L'única obra signada per Francesc Comes és el seu *Salvator Mundi*, una taula de 2,26 x 0,875 m de la parròquia de Santa Eulàlia. Hi ha la figura de Crist de cos sencer i mida natural, frontal, i als peus té la bola del món amb tres parts (*Àsia, Europa, Àfrica*). A la línia d'horitzó hi ha la signatura: *Francesc Comes me pinxit*. Amb llibre i mà que beneeix, segueix el model iconogràfic bizantí. L'obra té un element procedent de la pietat popular, el de la cartella inferior que pretén relacionar la mida de Crist amb la de l'obra. Basant-se en això, Llompart relaciona l'obra amb un corrent popular molt viu als segles XIV i XV al regne de València, del qual és també deutora una obra bessona feta al segle XIV per a

l'altar major de la catedral de València²⁴, que Post lligava al cercle de Pere Nicolau²⁵. Ambdues obres duen una inscripció que explica que aquella és la llargària de Crist abans de la passió.

El *Salvator Mundi* és només el punt des d'on s'ha iniciat l'agrupament d'una sèrie d'obres al voltant de Comes, creant un catàleg coherent estilísticament i cronològicament. Les seues obres són relativament fàcils d'identificar pel fet que l'autor repeteix sovint diverses menes de figures humanes amb trets característics comuns (en destaca la manera de fer els ulls).

Seguint aquesta línia de semblances estilístiques podem lligar el *Sant Antoni* eivissenc amb altres figures masculines de Comes, com poden ser el *Sant Cristòfol* o el propi *Salvator Mundi*, tot i que el primer, amb el cap lleugerament inclinat i en posició de tres quarts en relació a l'espectador, pot servir de model més directe.

Més fàcils són les comparacions entre figures femenines, atesa la seua abundància. El mateix model fet servir a la *Santa Tecla* eivissenca el trobam a la *Santa Magdalena* i, no tant directes però també força evidents, hi ha la *Santa Caterina* i la Verge del tríptic de Boston²⁶.

D'aquesta manera, doncs, els documents ens mostren que Comes desenvolupa la seua activitat a Mallorca entre el final del segle XIV i l'inici del XV, i això fa perfectament versemblant el fet que ell fos el pintor del retaule que els documents eivissencs esmenten dins el mateix marge cronològic.

Context pictòric

La primera etapa dins la història de la pintura mallorquina fou la derivada del lligam amb Catalunya. L'etapa romànica donà lloc a un període italiànicista i l'anomenat gòtic lineal d'influència francesa. Com a figures destacades en els anys del

20 *Ibid.*, pl. 70.

21 *Ibid.*, pl. 70.

22 SANCHÍS I SIVERA, J.: *Pintores medievales en Valencia*, Barcelona, 1914, pl. 144.

23 LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. I, pl. 70.

24 *Ibid.*, pl. 61.

17 LLOMPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. I, pl. 69.

18 *Ibid.*, pl. 69.

19 LLOMPART, G.: *La pintura mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. I, pl. 70.

25 POST, C.: *A history of Spanish painting*, XIV vol., Cambridge, 1930, vol. III, pl. 329.

26 Tríptic de la Verge, Sant Jordi i Sant Martí, a la col·lecció Isabella Steward Gardner (Boston).

Interior de la
catedral devers
els anys 30.
(Font: Arxiu
Mas.)

canvi del segle XII al XIII hi ha Pere Valentí, Perpinyà Bonaventura i Francesc Cavaller. Com a col·laborador del darrer inicia la seua carrera Martí Mayol, que es mantindrà actiu fins a la meitat del segle i que fou coetani de Joan Loert. Aquest darrer pintor mostra la influència sienesa, de Duccio, però també francesa pel que fa a alguns elements (arquitectura). Aquest influx d'italianisme idealitzant de la segona meitat del segle XIV es fa palès pel recolzament reial i la importació d'obres i d'artistes.

L'etapa d'influència catalana és propiciada per la desaparició de la nissaga mallorquina l'any 1349, i en destaquen Joan Daurer i els anomenats Mestre del bisbe Galiana i Mestre de Santa Margalida. Sebastián esmenta un augment del realisme, una tendència a l'anècdota i una substitució de la narració per la descripció²⁷.

Entre els segles XIV i XV Francesc Comes és el representant més important de l'estil internacional. El seu *Salvator Mundi* respon a un model iconogràfic molt arrelat a l'edat mitjana, i el fet que hi hagi una taula amb el mateix tema feta per a la catedral de València

no indica necessàriament cap filiació valenciana de Comes. Ambdues obres són derivades d'un model italobizantí i mostren un motiu molt estès dins la religiositat medieval, alhora que fan paleses les relacions naturals entre Mallorca i València. Malgrat tot, Llopart tendeix a donar un origen valencià a Comes²⁸.

Com a màxim representant del gòtic internacional a Mallorca, Comes fa paisatges *...fuertemente idealizados, con un sabor a popular y llamativa construcción de entremés gustoso, festivo y procesional*²⁹.

Els seus personatges mostren vestits amb elaborats brodats, a la moda, representants d'una burgesia urbana que d'aquesta manera *...se mueve por el campo entre matas de verde y castillos imaginarios con la misma naturalidad que los protagonistas de la Leyenda Aurea siembran de sobrenatural, sin apenas enterarse, sus actuaciones de cada día y de cada hora*³⁰.

De manera paral·lela, alguns pintors passen per terres valencianes, però també fan feina a

Mallorca, com ara Narcís Bernat i Guillem Arnau³¹. Post, referint-se al tríptic de Boston, va veure al vermell i al daurat d'algunes peces de roba elements de l'art valencià, però tendeix a proposar un origen català de l'obra, pels lligams amb Jaume Serra, alhora que ja veia els paral·lelismes entre el *Sant Jordi* del tríptic de Boston i el d'Inca³². Per això el nord-americà conclou dient que les dificultats per determinar si el tríptic és català o italià —Post encara no ha atribuït l'obra a Comes— *...il·lustren la raó per descriure el moviment artístic europeu d'aquest període com a internacional*³³.

Llevat d'aquest detall, cap autor no ha pogut veure a les obres de Comes cap mostra de valencianisme, però sí de corrents pictòrics europeus: *Es el ambiente del gótico internacional visto desde la última ciudad de la ruta de las islas del Mediterráneo occidental y que lleva hasta África y Flandes*³⁴. ■

BIBLIOGRAFIA

- GUDIOL, R.: *Pintura gòtica (Ars Hispaniae, IX)*, Madrid 1955.
LLOPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma 1977-80.
LLOPART, G.: *La pintura gòtica en la Corona de Aragón* (catàleg de l'exposició), Saragossa 1980.
LLOPART, G.: *La pintura gòtica en Mallorca*, Barcelona 1987.
MACABICH, I.: *Historia de Ibiza*, 2 vol., Palma de Mallorca 1966.
PÉREZ SANCHEZ, A.: *Valencia (Tierras de España)*, Barcelona 1985.
PIFERRER, P.; QUADRADO, J. M.^a: *Islas Baleares*, Barcelona 1969 [1888].
POST, C.: *A history of Spanish painting*, XIV vol., Cambridge 1930-66.
SEBASTIAN, S.: *Baleares (Tierras de España)*, Barcelona 1974.

27 SEBASTIÁN, S.: *Baleares (Tierras de España)*, Barcelona, 1974, pl. 214.

28 LLOPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol I, pl. 70.

29 *Ibid.*, pl. 71.

30 LLOPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. I, pl. 71.

31 *Ibid.*, pl. 72.

32 POST, C.: *A History of Spanish Painting*, Cambridge, 1930, vol. II, pl. 313.

33 *Ibid.*, pl. 314.

34 LLOPART, G.: *La pintura medieval mallorquina*, 4 vol., Palma, 1977, vol. I, pl. 44.